

УДК 373.5.017.4:331.101-057.874

ПРОБЛЕМА СПРЯМУВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА ЦІННІСНІ ТА СМИСЛОВІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

Охріменко З. В.

науковий співробітник
лабораторії трудового виховання,
Інститут проблем виховання НАПН України

Автор розглядає проблему професійного самовизначення старшокласників в контексті формування ціннісно-смыслових аспектів, які зокрема конкретизуються у професійному ідеалі. Базуючись на проведеному опитуванні старшокласників, зроблено висновок про розмитість та відсутність професійного ідеалу у більшості учнів. Відповідно до того, що у сучасному навчально-виховному процесі відсутній єдино заданий ідеал, автор зауважує, що саме профорієнтація має допомогти учню у формуванні власного, особистісно значущого взірця для наслідування у професійному житті. В статті запропоновано ряд форм та методів, які допоможуть фахівцям формувати професійний ідеал у старшокласників, виходячи з того, що ідеал виступає втіленням з одного боку, вимог професії до фахівця, а з іншого, смыслових установок самої особистості.

Ключові слова: професійне самовизначення, цінності, професійний ідеал, старшокласник, самовиховання.

ОХРИМЕНКО З. В. ПРОБЛЕМА НАПРАВЛЕННОСТИ СТАРШЕКЛАССНИКОВ НА ЦЕННОСНЫЕ И СМЫСЛОВЫЕ АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ

Автор рассматривает проблему профессионального самоопределения старшекласников в контексте формирования ценностно-смысловых аспектов, которые в частности конкретизируются в профессиональном идеале. Основываясь на проведенном опросе старшекласников, сделан вывод о размытости и отсутствии профессионального идеала у большинства учеников. В соответствии с тем, что в современном учебно-воспитательном процессе отсутствует единый заданный идеал, автор отмечает, что именно профориентация должна помочь ученику в формировании собственного, личностно значимого образца для подражания в профессиональной жизни. В статье предложен ряд форм и методов, которые помогут специалистам формировать профессиональный идеал у старшекласников, исходя из того, что идеал выступает воплощением с одной стороны, требований профессии к специалисту, а с другой, смысловых установок самой личности.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, ценности, профессиональный идеал, старшекласник, самовоспитание.

Постановка проблеми. Розмови про майбутню професію зі старшокласниками, батьками учнів та вчителями часто супроводжуються риторичними питаннями, на які складно дати відповідь. Дійсно, професійне самовизначення сучасної молоді відбувається в дуже складних умовах

невизначеності, безробіття, низької престижності багатьох видів професійної діяльності та над цінності високооплачуваних професій. Потреба здійснити професійний вибір у більшості старшокласників викликає тривожність, а професійне майбутнє – страх. Але зовнішні несприятливі обставини – це лише верхівка айсбергу. Найбільша проблема, на нашу думку, пов'язана з відсутністю або не чіткістю ціннісних та смислових аспектів професійного самовизначення. І як наслідок, – не узгодженість життєвих перспектив, бідність програми самовиховання, яка є однією з важливих умов розвитку людини, що скеровується нею самою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що механізми формування системи професійних цінностей, що втілюються в професійному становленні особистості досліджуються переважно в галузі професійної освіти відповідно до вимог певної професії. Однак, важливість виховання ціннісно-смислових установок професійного самовизначення саме у старшокласників підтверджується більшістю дослідників (І. Бех, Л. Вигоцький, О. Вітковська, М. Гінзбург, М. Пряжников, В. Сафін, П. Шавір та ін).

Зважаючи на актуальність зазначеної проблематики, *метою* статті є окреслення можливостей впливу на ціннісно-смислові аспекти професійного самовизначення старшокласника в процесі професійного самовизначення через формування професійного ідеалу.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до того, що особистісне і професійне самовизначення здійснюється внаслідок ієрархізації та впорядкування ціннісно-смислової сфери індивіда, формування ціннісно-смислових аспектів, які реалізуються у виборі майбутньої професії, має надзвичайну значущість в період навчання у старшій школі. Саме перед старшокласником постає проблема особистісного й професійного самовизначення, проблема вибору життєвого шляху. Цей вибір є внутрішнім завданням, яке необхідно розв'язати. Проте в цьому віці у зв'язку з

необхідністю вирішувати життєво важливі питання юнакові залишається поставити перед собою й інше завдання — осягнення сенсу свого існування, свого призначення — і намітити шляхи його розв'язання, зазначає І. Бех [1, с. 681].

Більшість науковців підкреслює, що професійне самовизначення у старшому шкільному віці є об'єктивно детермінованим процесом, але його перебіг і результат залежить від включення рефлексивних механізмів усвідомлення себе, знання вимог професій та вміння узгоджувати власні індивідуальні особливості з вимогами бажаної професії, що викликає у старшокласника ціннісні переживання і спонукає до самозмін. Відповідно смислові (ціннісні) аспекти особистості в професійному самовизначенні виявляються в стандартах, образі майбутнього і оцінці діяльності з позиції моральної (сміслової) сторони. Старшокласник виходячи з власних уявлень, поглядів, переконань починає діяти згідно з поставленими цілями і свідомо прийнятими рішеннями. Він стає людиною яка часто створює своє середовище і спрямована на її активне перетворення. Ідеал людини виступає у свідомості старшокласника у вигляді системи моральних вимог, які учні пред'являють до себе. Система потреб старшокласника упорядковується, інтегрується формуючись світоглядом. Вимоги юнака до себе, підтримані його поглядами і переконаннями стають більш стійкими і дієвими. Під впливом світогляду виникає достатньо стійка ієрархічна структура мотиваційної сфери старшокласника, в якій визначальними є мотиви пов'язані з його поглядами і переконаннями. В старшому шкільному віці деякі якості особистості перетворюються в стійкі риси характеру. Саме в мотиваційній сфері у юнаків відбуваються найбільші зміни, вона стає усвідомлено регульованою.

В старшому шкільному віці власні задачі (Л. Божович), і вимоги учня пов'язані в єдину систему і втілені в деякій оригінальній зразок, вони не тільки стають спонуками його поведінки, але й виконують функцію організації всіх

інших його потреб і прагнень. У юнацькому віці з'являється особистісне новоутворення – здатність свідомо ставити цілі, пов'язані з майбутнім життям і діяльністю та досягати ці цілі. Відповідно, формування ціннісно-сміслових аспектів професійного самовизначення є важливим і необхідним завданням старшого шкільного віку.

Зазначимо, що поняття «цінність» пов'язано з узагальненими уявленнями людей про цілі і норми своєї поведінки, в яких втілюються суспільні ідеали, історичний досвід, культура епохи як певного суспільства в цілому, так і всього людства. Система ціннісних орієнтацій виступає своєрідною програмою життєдіяльності і основою реалізації певної моделі особистості. Головною функцією ціннісних орієнтацій є створення еталона, образу майбутнього, на основі якого може проводитися оцінка моральної, смислової сторони життєдіяльності. Цінності особистості завжди мають об'єктивну і суб'єктивну сторону. Саме тому, вони не можуть розглядатися безвідносно конкретної особистості [3, с.145-147]. З цього контексті І. Бех зазначає, що розкрити внутрішній механізм становлення особистості, яка прямує до межі людського ідеалу, тобто до сенсу самого людського життя, можна на основі категорії «своє», яка донині залишається не задіяною в теоретичному розмірковуванні та методичному використанні [1]

З огляду на зазначене, виховання ціннісно-сміислової сфери особистості має спиратися на створення відповідних ситуацій, в яких буде відбуватися не лише усвідомлення абстрактних цінностей, а, в першу чергу, переживання та самоусвідомлення реальних, наявних у вихованця цінностей з метою їх самовиховання. Зважаючи на те, що цінності втілюються в уявленні людини про певний стандарт чи зразок, який є особисто значущим саме для неї, на нашу думку, доречним у формуванні ціннісно-сміислової сфери старшокласника в процесі професійного самовизначення є звернення до

певного узагальненого образу професіонала, що втілюється в професійному ідеалі (Я професійне).

Зауважимо, що ідеал виконує роль орієнтира, тобто зразка, за яким формується програма самовиховання, а також вносить чіткість і єдність у спрямованість особистості. Ідеал покликаний зміцнювати стійкість внутрішнього світу до обставин, що змінюються, допомагати в подоланні труднощів, вирішувати життєві завдання, забезпечувати свідому моральну позицію в суспільстві. При цьому ідеал формується поступово. Спочатку дитина просто хоче бути на когось схожою, потім в підлітковому та юнацькому віці з'являється конкретна людина (уявна або реальна), поведінка якої копіюється. Формування ідеалів може відбуватися двома шляхами. Перший шлях характеризується тим, що ідеали виникають як результат безпосереднього враження від прочитаної книги, переглянутого фільму, наслідування знайомій людині. Інший шлях виникнення ідеалів – свідомий пошук втілення власного ідеалу, який відповідає конкретним вже існуючим уявленням людини [2; 5].

Таким чином, можемо зробити висновок, що процес формування ідеалів активно відбувається в юнацькому віці, органічно поєднуючись з процесом професійного становлення особистості.

З метою вивчення особливостей професійного самовизначення сучасних старшокласників, нами було проведено їх анкетування (у загальній кількості 247 осіб). Декілька питань анкети стосувалося особливостей сформованості професійного ідеалу у учнів. Отримані результати засвідчили, що у 44% старшокласників є реальний представник бажаної майбутньої професії, на якого вони хотіли б бути схожими. Однак, з них менше ніж половина описали, що саме приваблює їх в цій людині. Звернуло на себе увагу також те, що серед характеристик професіонала, перелічених учнями, зустрічалися як позитивні характеристики (доброзичливість, самостійність, відданість професії, любов до праці) так і негативні (егоїзм, самовпевненість, бажання отримати результат

будь якою ціною). Зазначене дало змогу констатувати, що більше ніж у половини опитаних старшокласників професійний ідеал або взагалі відсутній, або розпливчатий. Крім цього, у деяких учнів нечіткість професійного ідеалу корелює з егоїстичними та споживацькими цінностями. Зважаючи на те, що в ідеалі втілюється «Я ідеальне», тобто той образ до якого прагне людина і який є орієнтиром у її професійному становленні, було зроблене припущення про те, що зазначене утруднює процес професійного становлення особистості, якій супроводжується самовихованням.

На нашу думку, така ситуація обумовлена декількома причинами. По перше, складністю формування цінісно-сислової сфери у підростаючої особистості. По друге – відсутністю суспільно заданого образу професіонала в умовах подвійних стандартів.

Отже, проблема формування професійного ідеалу у старшокласників, зважаючи на результати нашого дослідження, постає дуже гостро. Крім цього, професійний ідеал – є основою професійного самовиховання. Адже, ідеал як зовнішнє правило (В. Мясищев), в процесі розвитку стає внутрішньою вимогою, і характеризується внутрішньою спонукою до діяльності, а потреба у самовихованні з'являється тоді, коли усвідомлюється необхідність відповідності особистісних якостей і поведінки вимогам певної професії.

У цьому контексті, на нашу думку, одним із завдань професійної орієнтації є допомога учню у формуванні власного професійного ідеалу. Механізм формування професійного ідеалу наступний: спочатку учень отримує знання про професії, їх зміст, особливості, вимоги до людини; потім піддає ці знання аналізу і осмислення на раціональному і чуттєвому рівні; перевіряє знання на практиці; в результаті чого відбувається їх закріплення, «привласнення» або відкидання; таким чином у свідомості учня вибудовується певна ієрархія професійних знань, цінностей, цілей і професійно важливих якостей; «присвоєні» знання і цінності стають основою для формування

розрізнених уявлень в особистісно значущий ідеальний образ професіонала. У відповідності зі своїм професійним ідеалом учень висуває мету – за певний час досягти якихось результатів у певній діяльності або виробити в собі бажані й необхідні, з його точки зору, професійно важливі якості. Потім він продумує хід реалізації поставлених цілей, тобто складає програму дій. У процесі діяльності юнак досягає поставлених цілей, здійснюючи вольове зусилля над собою. В подальшому самостійно або за допомогою педагога здійснює контроль і оцінку ходу і результатів діяльності, щось коригує, повертається назад або висуває нові, вищі, цілі і завдання, знову продумує хід їх реалізації, тобто організовує не що інше, як процес самовиховання [4].

Відповідно до проблематики висвітленій в статті нами були підібрано ряд рекомендацій для фахівців з профорієнтації, які допоможуть старшокласнику у формуванні ціннісно-сміслових аспектів професійного самовизначення, зокрема професійного ідеалу. Так основою у створенні професійного ідеалу може бути професіограма фахівця. Але у ній прописані універсальні бажані якості. Саме тому, великого значення має професіографічна діяльність учнів. У процесі професіографічної дослідницької діяльності у старшокласника активізується інтерес до внутрішнього світу людини і своїх індивідуально психологічних властивостей зокрема (В. Синявський), саме тому, можна спрямувати цей інтерес на професіознавство, немов би поєднуючи їх сьогоднішній інтерес до своєї особистості з завтрашнім інтересом до професії, налаштовуючись таким чином на “зону найближчого професійного розвитку”.

Також орієнтиром у побудові професійного ідеалу можуть виступати біографії людей, що досягли успіху у певних видах бажаної для учня діяльності. Аналізуючи їх життєвий шлях, учень може побачити, що за кожною професією в першу чергу стоїть сама людина, її потенціал. А отже, досягнути успіху можливо в будь-якому виді професійної діяльності, якщо наповнити її особистісним сенсом.

Важливим у процесі формування ціннісно-смыслових установок професійного самовизначення старшокласників, на нашу думку, є також звернення до таких актуальних моментів професійного становлення людини, як: потреба у професійній праці, професійна самореалізація та прагнення до самовдосконалення, знаходження особистого сенсу в професійній діяльності, які можуть бути висвітлені як на класних годинах, круглих столах, зустрічах з носіями певних професій, так і у формі дискусій, творів старшокласників тощо.

Отже, процес формування ідеалів активно відбувається в юнацькому віці, органічно поєднуючись з процесом професійного становлення особистості. Чим тісніше взаємопов'язані навчання, позашкільна діяльність і професійна підготовка особистості, тим скоріше юнак має можливість наблизитись до власного ідеалу. Людина, яка хоче досягнути успіху у професійній діяльності має обов'язково мати певний взірець на який вона орієнтується у професії. Професійний ідеал асоціюється з професіоналізмом, кар'єрним зростанням, матеріальним статком, статусом. При цьому цей образ має бути чітким, не суперечливим, базуватися на вимогах професії до людини та власних індивідуальних особливостях.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що обираючи певну професію старшокласник обирає, в першу чергу систему цінностей, яка втілюється в ній. А якщо система цінностей учня характеризується нечіткістю та суперечливістю? Якщо значущі дорослі, засоби масової інформації, оточення молоді особистості тощо демонструють систему подвійних цінностей? Чи зможе в таких ситуаціях старшокласник зробити свідомий професійний вибір, якому втілюватимуться його особисті цінності та смисли? Питань багато... Але, на нашу думку, наявність професійного ідеалу під час професійного самовизначення відіграє велику стимулюючу і виховну функцію. Адже, професійний ідеал вносить чіткість і ясність в професійне життя людини, слугує орієнтиром у ньому.

Відповідно до того, що у сучасному навчально-виховному процесі відсутній єдино заданий ідеал, профорієнтація має допомогти учню у формуванні власного, особистісно значущого взірця для наслідування. Але для цього фахівці, що здійснюють професійну орієнтацію мають сповна використовувати її виховний потенціал, що допоможе учню сформувати програму самовиховання, без якої неможливий саморозвиток людини, в тому числі і професійний.

Література:

1. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості: у 2 т. / І. Д. Бех. – Київ-Чернівці: “Букрек”. – Том 1.– 2015. – 840 с.
2. Кочетов А. И. Как заниматься самовоспитанием /А. И. Кочетов. – [3-е изд.]. – Минск: “Вашэйшая школа”, 1991. – 287 с.
3. Психология личности: Словарь – справочник / [под ред. Горностаева П. П., Титаренко Т. М.]. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
4. Саєнко Н. В. Формування професійних ідеалів майбутніх інженерів в процесі навчально-виховної роботи ВТНЗ /Н. В. Саєнко// Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2013. –№4(57). – С. 166-175.
5. Фридман Л. М. Психологический справочник учителя / Л. М. Фридман, И. Ю. Кулагина. – М.: Просвещение, 1991. – 288 с. – (Психол. Наука – школе).

OKHRIMENKO Z. V. THE PROBLEM FOCUS VALUES AND MEANINGS OF PROFESSIONAL SELF OF HIGH SCHOOL STUDENTS.

Professional self-determination of modern youth is in very difficult conditions of uncertainty, unemployment, low prestige of many types of professional and value-paid professions. Raising value-semantic sphere of personality should be based on creating appropriate situations, which will be not only the realization of abstract values and, above all, experience the real self and available in pet property for the purpose of self. Given the fact that the values embodied in the idea of a man or a standard sample that is personally meaningful for her, we think it appropriate in the formation of value-semantic sphere of senior pupils in the process of self-determination is an appeal to the professional ideal. The presence of a professional ideal in the professional self plays a stimulating and educational function.

In today's educational process is not only given ideal, which is why guidance is to help the student in forming own, personally meaningful role models. The mechanism of formation of a professional ideal following: first, the student learns about the profession, their content, especially the requirement to man; then puts these skills analysis and reflection on rational and sensible level; check knowledge in practice; resulting in securing their "assignment" or rejection; so in the mind of the student builds a hierarchy of professional knowledge, values, goals and professionally important qualities; "Assigned" knowledge and values become the basis for the disparate ideas in personally meaningful perfect image professional.

The article prompted a number of forms and methods that help professionals form professional ideal in high school, on the assumption that the ideal embodiment acts on the one hand, demands specialist profession, on the other, meaning the personality settings.

Key words: professional self-value, professional ideal, senior, self.